

Ubi nihil timetur, quod timeatur nascitur.

Kjer ni strahu, se rojeva tisto, česar se je treba bati.

Nadzorovanje in kultura sta področji človeškega delovanja, ki ju redkokdaj obravnavajo skupaj. Četudi obe omejujeta svobodo, se ju največkrat lotevajo ločeno, vsakega zase. Ta sestavek pa razpravlja o njiju kot o kolikortoliko enotnih sistemih, ki jim je kot kulturni dediščini lastno predvsem to, da zbrane izkušnje venomer prenašata iz roda v rod kot akumulirano preteklost, zato da, sicer vsak zase, zadovoljujeta določene potrebe, in sicer potrebe po varnosti, urejenosti, sožitju, obvladovanju konfliktnosti, določanju reakcije na deviantnost in še marsičesa, kar je ljudem pomembno za vzdrževanje nekega pričakovanega povprečja v konformizmu.

Ne kultura ne nadzorovanje nista docela samostojna, hkrati ko sta dokaj ustvarjalna, domiselna, produktivna in, ob upoštevanju družbenokulturne realnosti, pomemben dejavnik oblikovanja vedenja. Zato je težko reči, komu med njima sploh dajati prednost, kajti drugo brez drugega ne moreta, obenem ko je kjerkoli mogoče najti eno v drugem, tako *nadzorovanje v kulturi kot kultura v nadzorovanju*. Nanju ves čas delujejo morala, običaji, navade, tradicije itd., pa tudi znanje, religije, tja do umetnosti, da sploh ne omenjamo vsega tistega, kar je vsakodnevno dosti bolj uporabno in nujno. Zato tudi prihaja do različne organizacije obeh in to tako, da se *posamezne vloge stapljajo med seboj* in da v prenekaterih dogodkih tako kulturne kot nadzorstvene narave sploh ne čutimo funkcij ene ali druge, ali pa ju je mogoče zaznati le ob skrbnem proučevanju. In prav v tem gre iskati njun pomen, nenazadnje tudi za človeški napredek in razvoj, čeprav spoznavajo, da "občutek za moralo slabi in razpoloženje za kulturo postaja vse bolj impotentno".¹ Toda kultura nasplošno vendarle na svoj način ureja družbeno življenje, nenazadnje tudi s svojimi normami, ki prodirajo tudi v pravo, kolikor *pravo* samo ni *odraz določene kulture* in zahtev časa, v katerem nastaja. Zato najbrž moramo vsak pojav ali proces tudi dojemati in pojasnjevati "v duhu kulture, katere del je".²

*Janez Pečar, dipl. pravnik, doktor znanosti, redni profesor za kriminologijo, Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti UEK v Ljubljani, Trg osvoboditve 11, 61000 Ljubljana.

¹ Munford, v navedbi Rupel, str. 804.

² Kreber, v Teorije o društvu, str. 978.

Kaj kultura in kaj nadzorstvo sploh sta, ob tej priložnosti nima pomena posebej razlagati. Toda ključno za oba, s tega definicijskega izhodišča je, da so *o njiju številne, tudi različne opredelitve*, pogojene ne le z različnimi znanostmi, marveč tudi ista izhodišča pogostokrat vsebujejo različne poglede.

Ta sestavek je predvsem "kontrološki". Oprijemlje se namreč premise, da je obema, to je kulturi in nadzorstvu, *skupna socializacija ljudi* in doseganje ter razvijanje bodisi skupinskega bodisi družbenega konformizma. Socializacija v tem kontekstu pa je učenje norm človeške kulture ob stikih s socialnim okoljem, čestokrat odvisno od tega, kaj je kdo in kakšne vloge ima v stikih z drugimi. "Kultura se lahko prenaša le družbeno, to je po družbi. Le družba je nosilec kulture."³

Predvsem antropologi gledajo tako na družbo. Zato tudi uporabljajo pojem kulture navadno preširoko, nedoločeno, posplošeno in jo pogosto dojemajo kot sinonim za družbo,⁴ hkrati ko se po drugi strani in kot posebnost tudi civilizacija neredko enači s kulturo,⁵ kar je prav tako ekstremno, kajti potemtakem je kultura vse, kar se zahteva od pripadnikov določene družbe, medtem ko so za sociologe pomembne predvsem vrednote.

Tu pa se za naš namen kultura zožuje predvsem na vlogo nadzorstva, s poudarkom na njenih vplivih v (formalni) kontrolizaciji.

1. POMEN IN VLOGE KULTURE

Ne da bi se spuščali v definicijska opredeljevanja kulture, ki jih ni tako malo, tudi zaradi tega ne, ker jih različne znanosti določajo s svojih izhodišč in seveda hkrati za utemeljevanje svojih smotrov, je *pomen kulture gotovo univerzalen*. Toda s tem ni rečeno, da lahko zanemarimo posebnosti, kajti vsaka kultura gotovo izhaja iz določenih potreb prav določenih skupin in te potrebe so že od nekdaj fizične, psihične, socialne in še kakšne, zaradi česar neredko prihaja tudi do kulturnih disfunkcij, ko je treba včasih posredovati in vplivati na kulturne vzorce, ali dopuščati kulturni paralelizem, se zadovoljevati ali pristajati na kulturno zaostajanje, se navduševati s kulturnim evolucionizmom ali celo revolucionarnostjo in avantgardnostjo. To je seveda navadno odvisno od pozicije, s katere kdo ocenjuje kulturne procese, od njihovih začetkov v človeški družbi do masovne kulture in različnih oblik kulturne heterogenosti, ki jo pojmujeemo tudi primarno, sekundarno in terciarno.

Kultura v najširšem smislu je socializacija in jo gre gledati, za naš namen, z njenimi različnimi vlogami kot nejpomembnejši socializator, ki deluje na vedenje z internaliziranjem vrednot, kar se zlasti kaže z delovanjem prenekaterih sociokulturnih organizacij in prek izročil kulturne dediščine, tja do izrekanja raznih sankcij v primerih kulturne dezintegracije oziroma neustreznega obnašanja.

Seveda so vpliv, pomen in vloge kulture v marsičem odvisni od tipa kulture, njene prodornosti, splošnosti in predvsem od tega, koliko posamezna kultura bodisi v globalni družbi bodisi skozi svojo zgodovino ali v posameznem prostoru *omogoča*

³ Južnič, str. 21.

⁴ Kuljič, str. 272.

⁵ Glej npr. Taylor v Coser/Rosenberg, str. 20.

zadovoljevanje nekih interesov, kar je neredko odvisno od moči nosilcev kulturnih vrednot in sprejemljivosti tistega, kar predstavlja ali ponuja posameznim družbenim skupinam za njihovo preživetje.

Predaleč bi zašli, če bi naštevali, kaj so človeštvu prinesli posamezni tipi kulture. Na splošno menijo, da so *glavne vloge kulture* predvsem naslednje: obvladovanje narave in spreminjanje sveta, komunikativne in spoznavne vloge, zbiranje, skladiščenje in posredovanje informacij, normativne vloge, projiciranje prazenja in varstvo.⁶

Za tole "kontrolološko" pisanje dajemo predvsem prednost normativnim in varstvenim, oziroma zaščitnim funkcijam kulture.

a) Kultura gotovo ne bi bila tisto, kar je, če ne bi *skrbela za red in sožitje med ljudmi*. S tem določa ali si prizadeva ustvarjati določeno ravnotežje, tako da vsklajuje medsebojne interese in jih ureja, oziroma regulira. Za človeško vedenje je *normativna funkcija kulture ena izmed ključnih*. Ne glede na to, ali so te "kulturne" norme sankcionirane s pravom ali so samo nepisana regulacija kakega napotila, običaja, navade in tradicije, gre pri njej za izraz potreb po urejanju dela vedenja, ki naj bi bilo kakorkoli konformno in uresničljivo. Od norme pa se vedno pričakuje, da bo omejevala, opozarjala in branila pred konfliktnostjo, z normo ljudje med seboj svoje vedenje vrednotijo in razsojajo.

b) Zaščitniška funkcija kulture pa je v tem oziru določeno nadaljevanje normativne. Kultura prinaša tudi *sredstva za varstvo kulturnih vrednot*, določa predvsem materialna, psihološka in socialna sredstva za uresničevanje vedenja. V vsakem socialnem okolju se moramo ljudje ravnati po določenih pravilih, ki poznajo tudi sankcije za neposlušnost, aberantnost ali celo deviantnost. S kulturnimi pravili se navadno predvidevajo tudi obrambni ukrepi zoper ogroženost in neredko tudi *postopki za ravnanje s kršitelji*, zagotavlja določena pravičnost in enakost ravnanja s prestopniki in seveda omogočajo tudi razne oblike izvrševanja kaznovalnih sankcij.

Tudi v zvezi z vedenjem ne pravimo zaman, da je "kultura" zgodovinsko ustvarjen sistem nedvomnega in brezpogojnega modela življenja, ki naj bi ga upoštevali vsi ali samo nekateri člani skupin v določenem času in prostoru.⁷

2. KULTURA IN POLITIKA

Če kultura s svojimi vlogami vpliva na človeško vedenje in človekovo življenje, se moramo potemtakem ne le vprašati, koliko kultura vpliva na kulturne razmere, ampak tudi koliko vpliva na politiko in narobe. Kajti če ima kultura za družbo takšen pomen, kakršnega ima (ne sprašujemo kje in kdaj), potem je nemogoče pričakovati, da se politika ne bi zanimala za kulturo ali da bi šli kultura in politika vsaka svojo pot, da ne bi posegali ena v drugo. Pri tem nas, za namen tega pisanja, ne zanimata toliko ne politična kultura in ne kulturna politika, ki sta res lahko vsaka področje zase. Bolj pomemben se zdi *problem kulture v odvisnosti od politike*, ali še boljše, koliko politika vprega kulturo v svoje namene, kako svetovni nazor sprejema kulturno politiko, kako kultura deluje na politično stabilnost itd.

⁶ Glej o tem zlasti Sokolov, str. 97-180.

⁷ Kluckhohn/Kelly v Coser/Rosenberg, str. 4.

Gotovo je namreč, da se nobena politika, najmanj pa tista, ki je na oblasti, ne strinja z vsemi dogodki, pojavi in procesi, kakor tudi ne z vsemi ljudmi, ki se pojavljajo v zvezi s kulturo. Na to kaže človeška zgodovina od vsega njenega začetka do današnjih dni, ko nenehno spoznavamo netolerantnost "politike" do nekaterih kulturnih pojavov ali posameznikov. Vedno se *kulturni dogodki ocenjujejo tudi s političnih gledišč* glede na to, ali koristijo ali škodujejo konkretni politiki. S tem v zvezi se tudi posamezni nosilci kulturnih proizvodov stigmatizirajo z različnimi izrazi, ki nosijo pečat političnih pogledov na posamezne stvaritve. Od tod ocena kot npr. "brezperspektivni individualizem", "destruktivni anarhizem", "malomeščanska inteligenca", "idejni in ideološki nihilizem", "buržoaznoanarhični individualizem", "dekadenca" itd., da ne naštevamo še veliko drugih poimenovanj, ki tako ali drugače pomenijo "razredne" poglede na kulturo in njene storitve v času takšne ali drugačne "revolucionarnosti partijnosti" in ustreznega političnega realizma.

To seveda pomeni, da je *vsaki politiki* (zlasti pa v socializmu) *pogodu samo določena kultura* in to tista, ki je v skladu s programom določene politične usmeritve, ki navsezadnje skrbi tudi za vedenjska vprašanja, kulturo pa vrednoti s svojih izhodišč, seveda glede na morebitno koristnost ali škodljivost. Zato tudi pri nas ni bilo tako malo pojavov v bližnji preteklosti, ko so *kulturna vprašanja reševali z represijo* in ko so mehanizmi formalnega nadzorstva obravnavali *kulturno problematiko kot politično kriminalnost oziroma deviantnost*.

Kolikor kulturo dojemamo kot način življenja ljudi (the way of life), potem je nekako nujno, da se vsakdanja politika ukvarja s kulturno problematiko, nenazadnje tudi s tem, da nekatera kulturna področja niso le regulirana s pravom, marveč tudi sankcionirana, nenazadnje tudi na vedenjskem področju, tako v okviru raznih verbalnih kaznivih dejanj kakor tudi najrazličnejših drugih ravnanj, ki "ogrožajo" javni red in mir, družbeno ureditev in varnost, ugled države in celo oborožene sile.

Od tod *pritiske na kulturo*, programiranje kulturne politike, ustrezne kadrovske selekcije, politična propaganda, vplivanja na razne pisce, določena uredniška politika, zaplembe časopisov, revij in knjig ter *kazensko preganjanje razmišljajočih in pisočih*, ki ne ravna v skladu s pričakovanji elit, ki imajo moč, da vsiljujejo zvrsti kulture drugim in skrbe za "čistost" nekega področja pred onesnaževanjem s (kulturnimi) proizvodi, ki niso skladni s tečnjami določenih politik (ki se navsezadnje tudi vedno spreminjajo, tako da danes sprejemajo tisto, kar so včeraj preganjale).

Kakorkoli že, politika se glede proizvodov in dejanj kulture pogosto jezi, če mora prenašati kakršnakoli "opozorila", da v družbi ni vse v redu, in kultura je že od nekdaj počenjala prav to, da družbi in njeni uradni politiki ponuja ogledalo, le-ta pa se priduša, ne glede na opozorilo Gogolja, ki je dejal: "Ne jezi se na ogledalo, če je tvoj obraz grd."⁸

Po drugi strani pa je "vsak dominantni kulturni sistem celokupnost informacij, ki jih podpira vladajoči razred, da bi obdržal sebi ustrezajočo družbeno ureditev".⁹ *Nobena politika torej ne more mimo kulture*, ki ima družbeno moč. Le-to mora upoštevati, se prilagajati, aktualizirati in marsikdaj spreminjati ter reagirati tako, da uporablja tudi politične sankcije poleg tistih, ki jih utegne uresničevati s pravnimi normami. Tudi naša družba nikoli ni bila imuna za pojave te vrste.

⁸ Po Partljiču v Slovenski narod in slovenska kultura, str. 3.

⁹ Martinič, str. 45.

3. IDEOLOGIZACIJA IN ETATIZACIJA KULTURE

Kakorkoli naj bi bili politika in kultura med seboj prepleteni ali v konfliktnosti, vedno se dogaja, da sta si v nekem razmerju, čestokrat odvisno od trenutne moči ene nad drugo in neštetih okoliščin, ki kažejo na vplivanje v prav določeni smeri. Tu nas predvsem zanimajo vplivi na kulturo, ki vanjo prihajajo in pogosto niso nenasilni nad njo ali nad posameznimi njenimi nosilci, ki jih v določenem razmerju sil pogostokrat imenujejo tudi upornike, disidente, oporečnike ali še kako drugače. S tem se želi poudariti odnos političnih elit ali neke politične doktrine do ljudi, ki ne sprejemajo v celoti njenih izhodišč in se s *kulturnimi proizvodi kakorkoli ne strinjajo ali celo upirajo* marsikateri konkretni politični praksi.

Kultura s svojimi proizvodi neredko predstavlja določene nevarnosti tako za ideologijo in politiko, kot za državo, ker predstavlja določen sistem podpore drugačnim načinom gledanja na svet, morebiti stremi za drugačnim tipom družbe (pa tudi kulture), se poteguje za drugačen sistem družbenih institucij itd. Dogaja se, da v takšnih primerih politika s svojo ideologijo očita "kulturnikom" vrednostno dezorientacijo, nihilizem, malomeščanstvo (zlasti v socialističnih družbah) in opozarja na potrebe po družbeni homogenizaciji zoper drugače misleče in s tem seveda tudi nevarne. Od tod gotovo izhaja na vedenjskem področju *potreba po inkriminacijah* raznih kaznivih dejanj, verbalnega intelektualnega, političnega in podobnega ravnanja, s katerim se določena ideologija prek svojih mehanizmov oblasti in represije bori zoper nevarne ljudi, ki jih čestokrat stigmatizira in politično napada. Tako delujoči politiki se zdi potrebno *neprestano nadzorovati kulturne proizvode, jih preverjati, prepovedovati, onemogočati* in nanje *opozarjati* javnost ter zlasti stigmatizirati sumljive posameznike, ki lahko z svojimi kulturnimi dejavnostmi "okužijo" še labilne, neopredeljene, neinformirane ipd.

Ideologizacija kulture ne poteka seveda le z nasiljem, prisilo in grožnjo, marveč tudi z dosti bolj nežnimi sredstvi, za kar so bile zlasti družbe realnega socializma zelo usposobljene, hkrati pa dokaj učinkovite pri prilagajanju *kulture namenom ideologije in etatizaciji* tega pomembnega družbenega področja. nazadnje tudi s tem, da so kulturo in njene posamezne, zlasti vidne nosilce angažirali v politiki, ideologiji, pri opravljanju prenekaterih državnokulturnih dejavnosti in se tako, ne le na kulturnem, marveč hkrati tudi na ideološkem področju trudili, da so prenekatero vplivne kulturne posameznike potisnili v "avantgardizem" (ali psevdavantgardizem), kar seveda ne gre ocenjevati kot vsesplošno negativen pojav. Narobe, s tem sta tako ideologija kot kultura lahko veliko pridobili, saj mora katerikoli politični sistem še kako upoštevati kulturo in *kulturo* gotovo *prenašajo tudi v ideologijo z njenimi idejami, načini mišljenja* ali kako drugače. Morebiti je s tem prav tako upati na ustvarjanje pričakovanega pluralizma, uvajanje modernizma ipd.

Toda ideologije so s svojo politiko in oblastjo, ki jih manifestirajo prek države, navadno sumničave do novih kulturnih stvaritev, zato jih neredko omejujejo in nanje opozarjajo. Po drugi strani pa se oblast pogosto opira na tradicionalizem v kulturi, ker ji daje gotovost in določeno brezskrbnost. Tudi zato v ideologijah toliko konzervativizma in oprijemanja starih preizkušanih metod ter hkrati bojzani pred novim, ki v družbo zlasti prihaja s kulturnimi tokovi, kar nenazadnje vpliva tudi na vedenje, modo, oblačenje, komunikacije in sploh simbole, ki so čestokrat tudi heretični, prevratniški, nevarni, če ne že kar deviantni. Deviantnost v vedenju pa oblast

največkrat tudi sankcionira, čeprav se le redko pokaže, da je "današnji deviant jutrišnji heroj".

Od tod seveda vprašanje, ali nas ideologija in oblast ne silita preveč k naučenemu in s tem manj svobodnemu vedenju? Ali ideologija kot "skriviljena zavest" (po Marxu) ovira kulturo pri iskanju resničnosti, ali etatizacija kulture ni (nedopustno) nasilje nad ustvarjalnostjo in domiselnostjo, ali je konformizem smisel življenja ali njegovo nasprotje, kajti ubogljivost se navadno nagraduje, neposlušnost pa kaznuje. *Smisel kulture pa ni v izključni poslušnosti*, čeprav je kultura neformalen kontrolni mehanizem, toda njena nevarnost je lahko v tem, da navdihuje morebitno represivnost predvsem izven kulture obstoječih nadzorstvenih mehanizmov.

4. KULTURA, DRŽAVA IN PRAVO

S tem pa smo že prišli na področje, kjer kultura, kolikor jo dojemamo kot določen stil življenja, ni več samo kultura, ampak *postaja v rokah moči predvsem sredstvo ali orodje za oblikovanje ljudi na način*, ki ni lasten kulturi, marveč si jo prilaščajo za izvajanje oblasti in moči nad ljudmi. Tu stopata kultura in država predvsem prek prava v določeno razmerje, v katerem kultura zgublja svojo samobitnost in postaja *orodje za vplivanje na normativno ureditev*, včasih tudi na način, za katerega lahko uporabimo star latinski pregovor "Dura lex, sed lex" (strog zakon, toda zakon). Prav v naši družbi ni tako malo zakonov in le-ti ustvarjajo nešteto konfliktnosti, zato bi bilo dosti manj škode, če jih ne bi bilo, saj so prenekateri, lahko bi rekli "kriminogeni", ker deviantnost bolj povzročajo, kot pa jo ovirajo oziroma preprečujejo.

Kulturne norme ves čas človeške zgodovine *prehajajo v dosti bolj resno regulacijo vedenja*, ki ga predstavlja pravo kot sredstvo države za vplivanje na ljudi. Kulturne norme gotovo nastajajo skladno s potrebami ljudi, ki jih določajo zgodovinske, etične, gospodarske, verske in druge razmere. Gre torej za simbiozo različnih silnic, ki ne potekajo brez konfliktnosti v svojem razvoju, dokler ne nastane položaj, ko si določene *kulturnovedenske norme ne začne prilaščati država*, kot določen minimum zahtev za sožitje med ljudmi in družbenimi skupinami. Že Biblija, Koran, Talmud in drugi dokumenti preteklosti kažejo na *omejitvene lastnosti kulture*, na stopnjo svobodnosti ljudi in na sredstva za uveljavljanje poslušnosti, čeprav v tem primeru z religioznimi sredstvi, toda prenekateri od teh mehanizmov so prišli in pravo kot sankcionirana in regulirana razmerja med ljudmi, v katerih je določeno, kako se obnašati, in to od sklepanja pravnega posla do morebitne justifikacije devianta, vključno z načinom njene izvršitve. Čeprav so v kulturi očitni prenekateri regionalni dejavniki, jih država s pravom posplošuje, modificira in kako drugače na splošno uporablja, kajti tudi "normativno izobilje" kulture (s svojo različnostjo in raznovrstnostjo) ne dopušča preveč izjem in prevelike spremenljivosti. Čeprav so tudi pravne norme minljive, pa je določena *stabilnost vendarle povsod močno zaželena in nujna*. Spremenljivost norm pa nikoli ni bila v korist konformizmu in od prava se vedno zahteva trdnost, varnost in zanesljivost. Le takrat lahko govorimo o zakonitosti, pravičnosti in enakosti ljudi pred zakonom, sicer lahko res velja glede moči norme pravilo, ki pravi "vsem ali nikomur", in slabo je, če je pravo za vse pa ga nihče ne upošteva.

Kultura in regulativni-normativni sistem sta potemtakem vedno v določenem razmerju in vsi upajo, da je pravna ureditev najučinkovitejša, če pomeni posnemanje stanja, ki ga ljudje že sprejemajo, in največjo konfliktnost, kadar pravo ureja razmerja na novo, kadar uvaja nove odnose in če nalaga nove obveznosti in dolžnosti. Zato tu nastaja večno vprašanje: "koliko kultura podpira državo in njeno pravo", koliko je z njima v konfliktu in seveda, koliko časa glede na to, da ima država ob koncu 2. tisočletja nove ere za doseganje poslušstva od tistih, ki izhajajo iz kulture v obliki običajev, navad, tradicij itd. Le-ti si danes ne morejo lastiti toliko prerogativ nasilja kot nekoč v človeški zgodovini. Toda ne glede na to so država, politika, pravo in kultura med seboj tako tesno povezani, da se nikogar od njih ne more obravnavati docela ločeno iz skupnega konteksta.¹⁰ Zato je tudi pravna norma vedno odsev določenih kulturnih dejstev ali njihovih posledic, kljub morebitni večji dinamičnosti kulture od pravnih norm.

Če pa je kultura po drugi strani, če smemo reči, preveč "revolucionarna", potem lahko postaja destabilizirajoči dejavnik z lastnostmi družbene dezorganizacije in anomičnosti in z neprijetnimi vedenjskimi oblikami, ki lahko iz nje izhajajo, zato kultura ni vedno koherentna institucija. Narobe. Pogosto je z obstoječim normativnim sistemom v konfliktu. Od silnic moči in pomena vrednot, ki jih zagovarja ena ali druga plat, je odvisno, kdo bo zmagovalec. Takšna je pač človeška usoda in tisto, kar je danes še neznan, ima lahko jutri splošni družbeni pomen.

5. VPLIV KULTURE NA FORMALNE KONTROLNE MEHANIZME

Doslej v znanosti ni dosti pisanega o vplivih "kulture" na organizacijo in delovanje državnih nadzornih institucij, razen kolikor pri tem ne upoštevamo, da "kultura" v najširšem smislu njenega dojetja ni brez vplivov na karkoli v človeški družbi. Razmišljanje o delovanju kulture na "represijo", kar nadzorni mehanizmi v katerikoli državi so, pa je toliko bolj izzivalno, ker si je včasih sploh težko predstavljati, kaj ima kultura skupnega z nasiljem, grožnjami in prisiljevanjem. Toda, če smo že nekoliko predstavili medsebojno delovanje kulture, države in prava, potem se sam od sebe vsiljuje pomislek na vse tisto, za kar represivni mehanizmi so, kakor tudi na vse ono, kar počenjajo bodisi po pravu bodisi mimo njega, pa morebiti vsaj v skladu s strokami, ki jih uporabljajo pri svojem delu.

Ne glede na pravo, njegovo ureditev in tiste organizacijske norme, ki regulirajo delovanje nadzornih mehanizmov, je družbeno nadzorstvo zlasti v totalitarnih družbah v določeni meri vedno podaljšek prevladujoče ideologije in zato tudi vedno razredno in politično rešuje najrazličnejša vprašanja. Tudi vse socialistične družbe so pokazale, da za to niso imune, saj je formalno nadzorstvo močno pod vplivom ideologije, politike, elite moči in vplivnih posameznikov. In kolikor gre za to, je "kulturnost" njihovega delovanja močno identična s kulturo politike vladajoče ideologije, ki razglaša, da je njun obstoj v interesu prav določenega razreda. O kulturi tega razreda pa so v družboslovju deljena mnenja in tudi prenekatero kriminološke teorije iščejo genezo deviantnosti prav v pripadnosti kaki kulturi, kar sicer ni odločilno za "prehod na dejanja", je pa gotovo problematično in upoštevanja vredno. Zato že sama ideologija in politika pomembno

¹⁰ Glej tudi Grbac, str. 86.

vplivata na delovanja formalnonadzorstvenih mehanizmov, ki se zaradi svoje odvisnosti od politike in ideologije morajo prilagajati tudi "kulturni" stopnji tistih, ki imajo moč nad njimi, kolikor na to vprašanje gledamo iz tega zornega kota. Upoštevati morajo njihove vrednote, zahteve, pričakovanja in vse drugo, kar izhaja iz "politične podrejenosti" nekemu, ki lahko tudi s pravom vpliva na delovanje, rešuje kadrovske probleme in deluje na razdeljevanje denarja, kar zlasti v socializmu za represijo skoraj nikoli ni bilo problematično.

Po drugi strani pa na "*kulturo*" kontrolnih mehanizmov države, ne glede na to, kje to je, *učinkujejo*, sicer z različno intenzivnostjo, predvsem *posamezne stroke* ali discipline, *uporabne za uspešnost tega ali onega organa*. Le-te so sicer univerzalne, čeprav ponekod bolj zaprte in slabo dostopne ter čestokrat omejeване s "političnostjo". Toda kolikor gre za znanje, le-to nima meja in sodobne komunikacije ga posredujejo vsakomur, ki ga hoče. Znanje pa določa prakso, le-ta zahteva zopet iznajdljivost, vse skupaj pa z zgodovinskimi dejavniki in razmerami trenutnega okolja določa, kakšna bo uporabnost znanja in kako bodo posamezne stroke vplivale na mehanizme prisile in posameznike v njih, pri njihovem obravnavanju klientov, ki so večinoma, ne pa izključno, devianti. Ker tudi politika in ne le stroke naročajo državnim mehanizmom kontrole, da so obrnjeni k ljudem, oziroma da naj delajo predvsem za javnost (čeprav v socializmu bolj za državo oziroma družbo in njeno politiko), se s tem v zvezi gotovo spreminjajo postopki z ljudmi na drugačen način kot v preteklosti (primerjaj npr. prizadevanja za "Police public relations" na zahodu in dejavnost za oblikovanje pravne zavesti ljudi, zlasti v Sovjetski zvezi, itd.).

S tem pa gre tudi v "kulturi" delovanja nadzorstvenih mehanizmov države za *dva sodobna procesa*, in sicer, po eni strani za *politizacijo* in, po drugi, za *profesionalizacijo*. Obe imata bolj ali manj izdelane lastne standarde, ki pa se razen izjem v nekaterih državah bolj krepijo v škodo politizacije in ideologizacije nadzorstva, kajti posamezne poklicne skupine v nadzorstvu sprejemajo svoje etične kodekse, razglašajo svoje poklicne vrednote, se homogenizirajo in delujejo predvsem po pravu, hkrati ko drugod tudi s kadrovske selekcijami vplivajo na ideološkost in politizacijo ljudi v družbenem nadzorovanju.

Ker pa je *represija prav tako rezultat določene stopnje "kulture"* in ker se formalno nadzorstvo izvaja predvsem z grožnjo in prisilo, je "kulturnost", če jo razumemo kot "način življenja", *predvsem odsev razmer zunaj mehanizmov represije*. Le-ti nikoli ne morejo biti boljši od okolja, v katerem so.

6. INTERNO TER EKSTERNO NADZOROVANJE GLEDE NA KULTURO

Na katerikoli kulturni stopnji živi danes človeštvo, nikjer se ne morejo pohvaliti, da nimajo deviantnosti in kriminala. Sedanjost je takšna, da je največ kriminala tam, kjer so kulturne stvaritve največje, najboljše in kulturni standardi najvišji. Ker kultura ni preprosto dojemljiv pojem (na to kažeta že količina in raznovrstnost definicij), velja tudi za naš namen gledati nanjo kot na *zamotan in dinamičen proces*, ki ga spremlja dosti negativnih nasledkov, med katerimi je gotovo tudi kriminal. V novejšem času omenjajo tudi prenekatere nove oblike, ki jih prej ni bilo ali pa so bile, pa nanje niso bili pozorni. To so zlasti kriminal države, kriminaliteta korporacij, državni terorizem, ugrabitve

talcev, organizirani kriminal, masovno goljufanje kupcev, ekološka kriminaliteta itd. Ob privatizaciji življenjskega stila po eni strani, nastaja na drugi državna in skupinska nasilnost, masovno ogrožanje ljudi z onesnaževanjem okolja, s škodljivimi proizvodi in nezdravo prehrano, nevarnost za življenje nesluteneh razsežnosti, da pri tem sploh ne omenjamo oboroževanja, ki požira največji del nacionalnega dohodka tam, kjer so ljudje najbolj lačni in nepreskrbljeni z najnujnejšim.

Distribucija kulture je torej zelo različna in *visoka kultura ni vedno pogoj za mirno življenje*. Zato povsod po svetu naraščajo potrebe po boljši varnosti in sožitju v lokalnih skupnostih. Ker se državna kontrolizacija kaže kot čedalje bolj neučinkovita, je toliko več prizadevanj, da bi kakovost te plati življenja izboljšali s sodelovanjem samih ljudi na kraju, kjer živijo, kolikor ne z organizacijami, ki varnost prodajajo tudi za svoj dobiček. To tudi pomeni, da naj bi družbeno dezorganizacijo, kulturno konfliktnost, odtujenost in še kaj tudi zaradi izboljšanja življenja premagovali z raznimi novimi oblikami večje (duševne) povezanosti med ljudmi in, kljub omejevanim možnostim, v drugačni kulturi človeških odnosov.

V ta namen nastajajo po svetu, poleg državnih, *različni (novi) mehanizmi za zunanje nadzorovanje*, ki jih izvajajo skupine ljudi ali posamezniki, predvsem prostovoljno. "significant others" so neredko vzori, po katerih naj bi se ravnali in posnemali tisti, ki so bolj podredljivi in omahljivi.

Razvijajo se službe za pomoč in svetovanje različnim ogroženim skupinam, kot so npr. pretepane žene, trpinčeni otroci, alkoholomani in narkomani, spolni posebnosti, revni in obrobni itd. Kolikor na to gledamo z vidika kulture, je *viden napredek v skrbi za sočloveka*, in to predvsem v družbah izkoriščanja, z najvišjo stopnjo kriminalnosti in družbene mobilnosti (vertikalne in horizontalne). Vse kaže, da je "ogroženost" pogosto motivacija za različnost oblik zunanje "kontrolizacije", ki včasih močno zgublja na svoji temeljni poanti in vsebuje čedalje več *nenadzorstvenih sestavin*. Ali ni to morda hkrati spreminjanje kulture nadzorovanja, ki morebiti tudi zaradi svoje "kapilarnosti" (po Foucaultu) postaja drugačna, in bolj, če smemo tako reči, podružbljena ter človečna po eni plati, po drugi pa bolj nadležna, povsod navzoča in zato neprijetna. Toda *humanizacija razmerij med ljudmi* gotovo ni brez povezave s kulturo skupnosti, ki se želi varovati z novimi sredstvi in drugače kot doslej.

Toda največ si verjetno vendarle velja obetati *od samokontrole, od internalizacije nadzorstva, od uspešne socializacije posamezne osebnosti*, ki je mimo institucionalizacije nadzorovanja kot zunanjega dejavnika sposobna upirati se tako zunanjim kot notranjim pritiskom, ki jo vspodbujajo k deviantnosti. S tem pa smo tudi že pri razmišljanju o kulturi in osebnosti in pri t.i. "interiorizirani kulturi posameznike",¹¹ s katero naj obvladuje svoje ravnanje, da bi bilo čimmanj konfliktno, zlasti pa nedeviantno v kriminološkem smislu.

Kajti kriminologija pogosto ugotavlja, da so *kulturno deprivirani dosti bolj izpostavljeni kriminogenim vplivom* in da se kulturni deprivaciji navadno pridružuje še veliko drugih neugodnih okoliščin,¹² pomembnih za etiologijo deviantnosti. Kulturno in ekonomsko deprivirani pa so vedno dosti bolj pod udarom družbenega nadzorstva

¹¹ Južnič, str. 26.

¹² Korlaet, str. 203.

tudi zaradi svoje stigmatizacije, ki navsezadnje ni brez pomena za sekundarno odklonskost.

Kultura je potemtakem tudi za posameznika zunanji in notranji, nadzorstveni mehanizem, od katerega je odvisen njegov osebni "stil življenja", ki tudi za kontrolizacijo ni nepomemben.

7. (NE)REPRESIVNA CIVILIZACIJA - MIT ALI RESNIČNOST

Nekateri kulturo nasploh enačijo s civilizacijo, hkrati ko drugi menijo, da je kultura le del civilizacije. Kakorkoli že, tako kultura kot civilizacija imata velik pomen pri tem, kako mehanizmi nadzorstva ravnaajo z ljudmi in kako sploh posamezni družbenopolitični sistemi (nenazadnje tudi s svojimi ideologijami) gledajo na *vprašanje* bodisi *represije* bodisi *permisivnosti*, s katerimi sredstvi in na kakšen način omejujejo svobodo in koliko dovoljujejo ne le drugače mislečim, marveč tudi pripadnikom svoje usmeritve. Od tod tudi težave pri sprejemanju in uveljavljanju novih vrednot, pri dovoljevanju različnosti, posebej v tistih družbah, kjer gre tudi za interkulturalna razmerja in kulturni pluralizem, oziroma za različne stile življenja sploh, pri morebitnem premagovanju etnocentrizma in kulturne homogenizacije ob hkratnem dopuščanju policentrizma itd., da bolj ali manj zagnano rešujejo najrazličnejša svoja, ne samo družbenokulturna, marveč tudi politična vprašanja, ki jih kakorkoli zadevajo. Prenekateri problemi v mnogonacionalnih državah tudi zaradi različnosti kultur postajajo pereči in ustvarjajo nerešljive dileme, zaradi katerih se zatekajo k *represiji*, bodisi *legitimni* bodisi *nelegitimni*. Pri nas pri tem nismo nobena izjema.

Zato ni odveč vprašanje, *koliko represije v civilizaciji in koliko civilizacije v represiji*, če je to paradigmo mogoče obračati na tak način. Represija, vsaj tista, ki se izvaja z delovanjem državnih nadzornih mehanizmov, je ob koncu 2. tisočletja skoraj povsod po svetu urejena s pravom. Civilizacija ali *stopnja civilizacije se torej najprej kaže v pravu*. Le-to je povsod takšno, kakršno je, in pretežno ni plod trenutnega stanja, čeprav včasih vendarle prihaja do revolucionarnih sprememb ali kar kulturnih revolucij (kolikor se kje ni celo "zgodilo ljudstvo"), ko za nekaj časa pometejo z do tedaj upoštevanimi kulturnimi in pravnimi normami. *Vsega tega ni mogoče urejati pravnoformalno*. Zato velik del človeškega življenja urejajo nepravne norme kot posledica soglasij, ki so nastale med ljudmi skozi zgodovino, in kakorkoli regulirajo interese posameznih skupin ter, vsaj v socialnopsihološkem smislu, *zadovoljujejo potrebe* dela prebivalstva ali celo narodov, zaradi česar se lahko včasih celo razločujejo med seboj in na ta način prepoznavajo, kaj sploh so in kdo so.

In kolikor sprejememo, da *legitimna represija*, ki je sicer res najbolj manifestna, *ni edino možno prisiljevanje h konformizmu*, je *povsod po svetu izven nje še dosti drugih načinov vplivanja na poslušnost*, načinov, za katere bi lahko rekli, da predstavljajo merila za represivnost ali nerekpresivnost neke civilizacije. Le-teh pa doslej v zgodovini ne poznamo tako malo. Vsak od njih je doslej nekaj prispeval, da je nasilnost med ljudmi čedalje blažja, bolj razumna, čeprav se njena naravnost od človeškega telesa seli k človekovi duši (po Foucaultu). In prav v tem se kaže problem, ki načenja "učlovečenje človeka".

Znanosti civiliziranega sveta pogosto uporabljajo za podrejanje ljudi, za manipuliranje z njimi, za doseganje poslušnosti, za indoktinacijo, in še za dosti drugega, kar vzbuja pomislek, da je *represija v telesnem smislu*, v vedno bolj civiliziranem svetu *čedalje bolj blaga*, hkrati ko na psihičnem področju in ob vdiranju v človekovo osebnost narašča, je nevarnejša in čedalje bolj nenadzorljiva. Nekatere tovrstne oblike prodirajo v človekovo duševnost zaradi obvladovanja njegovega vedenja in spreminjanja ter čustvenega obvladovanja in hkratnega ogrožanja. Ker je po drugi strani civilizacija že sama po sebi omejujoča (ne glede na to, koliko je svoboda hkrati tudi spoznavanje nujnosti), jo obstoječa represivnost toliko bolj podpira. Na to kaže, zlasti pri nas, čedalje več norm, ki se dosti bolj ukvarjajo z izključevanjem in zaznamovanjem kot pa z vključevanjem v družbo in pomočjo, prej z duhovnim konformizmom kot s kulturnim pluralizmom. Dosti bolj si prizadevamo za juridizacijo življenja, kot za informalizem v razmerjih med ljudmi, bolj spoštujemo naučeno vedenje kot sproščenost v ravnanju itd. Ali bi potemtakem "nerepresivna civilizacija" pomenila rušenje tradicionalne, moralne in intelektualne kulture?¹³ Ali potrebuje nerepresivna civilizacija več ali manj t.i. "varnostnih institucij"? Potrebujemo več ali manj varstva? Na ta vprašanja ni mogoče odgovoriti. Svet je danes postal tako zamotan, da je čedalje bolj nepredvidljiv.

SKLEP

Tole sicer "kontrolološko" pisanje v zvezi s kulturo in civilizacijo je verjetno relativna redkost v makrokriminologiji, ki se le redko loteva vprašanj velikih razmerij, čeprav moramo reči, da jih vendarle ne zanemarija povsem. Toda današnja "mašinska civilizacija", tržna ekonomija, masovne komunikacije, pa zrevoltiranost ljudi in njihova revolucionarnost ter prizadevanja za socializacijo (toda k čemu ali h komu) po eni strani in hiperindividualizem po drugi, konflikt med kulturno univerzalnostjo in pluralizmom, različnost kulturnih standardov tja do kulture bede in biološke varnosti kot minimumom, ter vsem, kar vpliva na različnost vedenja, ki je ponekod čedalje bolj ekstremno, kolikor ne ekskluzivno, pa naravnost vabi k razmišljanju o kulturi kot kontrolni ureditvi. Morebiti še toliko bolj, ker konzervativnost in tradicionalizem v kulturi gotovo prispevata poleg drugih nevšečnosti tudi generacijske konflikte, nacionalne spopade, tja do razrednih nasprotij.

Kolikor je za vedenje pomembno doseganje konformizma, ki ga v veliki meri ohranjata tako kultura kot civilizacija, pa po drugi strani nenehno nastajajo nove vrednote, antivrednote, pa razna kulturna in druga nadomestila, ki vedno bolj ali manj nasilno rušijo obstoječe in spreminjajo dovčerajsnje mite in tabuje v današnjo vsakdanjost, hkrati ko je zopet marsikaj le navidezno in z dejanskostjo nima veliko skupnega. Toda *važno je, kaj pomeni ljudem*, ki se včasih oklepajo zgolj simbolov, s katerimi trenutno zadovoljujejo neke potrebe, hkrati ko kanalizirajo svoj srd v docela nepomembne stvari, kar je prav tako ena izmed funkcij kulture, ki pomeni "praznjenje" oziroma sproščanje. Zadnje se je zlasti očitno pokazalo tudi v naših razmerah in najbrž bomo morali še preučevati, koliko to izhaja iz določene kulture in koliko je pri tem zatajilo nadzorovanje, predvsem pa katero, poleg seveda drugih etioloških silnic, glede

¹³ Glej tudi Sociološki leksikon, str. 46.

tega, da je življenje takšno, kakršno je, čeprav bi bilo lahko močno drugačno. In tudi zaradi tega je ta družbena dezorganizacija takšna, kakršna je, predvsem zaradi nekoordinacije družbenih dejavnikov in to gotovo najprej političnih in gospodarskih in šele nato kulturnih (v najširšem smislu). Očitno se kaže, da je v naših družbenih procesih in tokovih premalo harmonizacije in homogenizacije zlasti na tistih področjih, ki so za nas, kljub kulturni različnosti, skupni in življenjsko pomembni. Obenem pa simbolične vrednote ne pomenijo več tistega, kar so, tako da je zelo malo tistega veznega tkiva, ki bi nas za sedanjí čas držalo skupaj, še posebno, ker je razredno popustilo pred nacionalnim (kolikor tudi tole razmišljanje nekoliko spolitiziramo).

Kaj je potemtakem mogoče še doseči z nadzorovanjem, s kulturnim pluralizmom, s politizacijo, z institucionalizacijo nadzorstva, še posebno, ker smo v položaju, ko se zaostrejejo razmere in slabša stanje ob hkratnih zahtevah po popuščanju v disciplini, po večji svobodi ravnanja in po milejšem obravnavanju kršitev (toda ne povsod in ne za vse)?

S tem so prav tako nastale dileme, ki jih kot kaže, ne želimo reševati, marveč jih pretežno prepuščamo stihijnosti oziroma anarhiji. Hkrati tudi nimamo, kolikor toliko koncipirane (zlasti pa dolgoročne) kriminalne politike, ki bi bila vodilo za prihodnost in sredstvo za zaviranje napak v sedanjosti. Od tod in za to tudi veliko etičnih, poklicnih, organizacijskih, političnih in drugih dilem. Ker pa je represivnost še najlažje in čestokrat tudi najceneje uporabljati, ker je tudi venomer in povsod na razpolago, se nam nerepresivna civilizacija (ne glede na vizije družbenopolitične ureditve) močno odmika in vprašanje je sploh, ali smo jo kdaj želeli doseči, kdo in za koga? Tudi za to je dilem vedno več in prihodnost, ki se je že začela, se nam kaže v neprijetni podobi. Žal bodo z njo najbolj prizadeti tisti, ki je niso ustvarili. Toda kako bo z njihovo kulturo?

LITERATURA

- Berrien, K.: A Super-Ego for Cross-Cultural Research. *Mental Health Digest*, Chery Chase 2(1970)8, s. 23-25.
- Culture. V: *Sociological Theory*. London, Macmillan 1969, s. 19-56.
- A Dictionary of the Social Sciences / Ed. J. Goulb, W. Kolb. New York, The Free Press 1964, s. 151-176, 194-195.
- Grbac, Ž.: *Kultura na društvenoj pozornici*. Zagreb, Grafički zavod Hrvatske 1987, 213s.
- Hagstrom, W.: The Production of Culture In Science. *American Behavioral Scientist*, Beverly Hills 19(1976)6, s. 753-768.
- Honigmann, J.: *Culture and Personalit*y. New York, Harper 1954, 499 s.
- Ilić, M.: *Sociologija kulture i umetnosti*. Beograd, Institut društvenih nauka 1966, 406 s.
- Jerovšek, J.: Sociološki aspekti konformizma. *Naše teme*. Zagreb 9(1965)12, s. 1715-1733.
- Johnson, E.H.: *Crime, Correction, and Society*. Homewood, Dorsey Press 1974, 671 s.
- Južnič, S.: *Politična kultura*. Maribor, Obzorja 1973, 231 s.
- Kocijan, G.: *Delavci in kultura*. Ljubljana, Center za raziskovanje javnega mnenja 1970, 48s.
- Korlaet, J.: Kulturna deprivacija. *Specijalna škola*, Beograd 22(1973)3, s. 202-208.
- Košir, M.: *Kultura kot pot k svobodi*. Ljubljana, Komunist 1983, 88s.
- Kultura in umetnost. *Komunist* - Teoretična priloga, Ljubljana 34(1976)8, s. 30-47.
- Lič, E.: *Kultura i komunikacija*. Beograd, Prosveta 1983, 156 s.
- Malinovski, B.: *Naučna teorija kulture*. Beograd, Vuk Karadžić 1970, 186 s.
- Martinić, T.: *Kultura kao samoodredjenja*. Zagreb, Center za kulturnu djelatnost, 1985, 173 s.

18. Mlinar, Z.: Profesionalna kultura, sociološko istraživanje i društvena praksa. *Pregled*, Beograd 79(1989)4-5, s. 413-433.
19. Moren, E.: *Duh vremena*. Beograd, Kultura 1967, 222 s.
20. Perry, N.: The Two Cultures and the Total Institution. *The British Journal of Sociology*, London 15(1974)3, s. 345-355.
21. Peterson, R.: Patterns of Cultural Choice. *American Behavioral Scientist*, Beverly Hills 26(1983)4, s. 422-438.
22. Pieschl, G.: Utjecaj profesionalne etike na oblikovanje ličnosti u policiji. *Izbor*, Zagreb 21(1981)1, s. 13-16.
23. Radovanović, M.: Sociološko-antropološka proučavanja "kulture bede" u savremenoj gradjanskoj sociologiji i antropologiji. *Sociologija*, Beograd 16(1974)2, s. 269-293.
24. *Rječnik sociologije i socijalne psihologije* / red. M. Bosanac et al. Zagreb, Informator 1977, s. 14, 100, 117, 168, 317, 347, 591.
25. Rohajm, G.: *Nastanek i funkcija kulture*. Beograd, Beogradski izdavačko-grafički zavod 1976, 126 s.
26. Rudolph, W.: *Die amerikanische "Cultural Anthropology" und das Wertproblem*, Berlin, Duncker & Humboldt 1959, 184 s.
27. Rupel, D.: Kulturna integracija (ali dezintegracija) mesta in vasi. *Teorija in praksa*, Ljubljana 8(1971)5, s. 804-811.
28. *Slovenski narod in slovenska kultura*. Javna tribuna Društva slovenskih pisateljev. Cankarjev dom, 9. in 10. januarja 1985. Ljubljana, Društvo slovenskih pisateljev 1985. 155 s.
29. Sović, L.: *Kultura medjusobnih odnosa*. Beograd, "Rad" 1979, 30 s.
30. Socialization and Culture. V: Society as It is. New York, London, Macmillan 1971, s. 24-27.
31. *Sociološki leksikon*. Beograd, Savremena administracija 1982, s. 5, 15, 45, 121, 168, 307-311, 373, 477, 596, 622-623, 705.
32. Sokolov, E. V.: *Kultura i ličnost*. Beograd, Prosveta 1976, 243 s.
33. Sokolović, D.: Socialna ali kulturna antropologija? *Anthropos*. Ljubljana (1970)1, s. 110-116.
34. Sulkunen, P.: Society Made Visible - on the Cultural Sociology of Pierre Bourdieu. *Acta Sociologica*, Oslo 25(1982)2, s. 103-115.
35. Szabo, D.: Societe, culture et criminalite. *Criminologie*, Quebec 14(1981)1, s. 7-29.
36. *Teorije o društvu*. Beograd, Vuk Karadžić 1969, s. 913-942, 999-1359.
37. Tiryakian, E.: Toward the Sociology of Esoteric Culture. *American Journal of Sociology*, Chicago 78(1972)3, s. 491-512.

Seznam literature pripravlila Marija Milenković.